

- Феодосия-Москва, 2003. – С. 17-33.
29. Комлош А. Путь Гоголя в венгерской литературе / А. Комлош // Венгерско-русские литературные связи. – М., 1964. – С. 11, 15.
30. В. Г-ко [В. Горленко]. Француз-путешественник на Украине / В. Г-ко // Киевская старина. – 1885. – Т. 13, № 12. – С. 749-757.
31. Протест проти оплюгавлення козаків-запорожців // Новий шлях. – Вінніпег-Торонто, 1963. – 26 січня. – С. 2.
32. Наливайко Д. Козацька християнська республіка: Запорозька Січ у західноєвропейських літературних пам'ятках / Д. Наливайко. – К., 1992. – С. 478-494; Нудьга І. Республіка козаків: Середньовічна Європа про Січ та козаків / І. Нудьга. – Львів, 1991. – С. 106-109.
33. Плачинда С. Козаки в Дюнкерку: історичні фрески / С. Плачинда. – К.: Діокор, 2003. – 140 с.
34. Ямінський Б. Відень 1683. Козаки і Кульчицький / Б. Ямінський. – Відень, 1983. – 239 с.
35. Луцький Ю. Між Гоголем і Шевченком / Ю. Луцький. – К.: Час, 1998. – 256 с.
36. Radó György. Jókai Mór és a Szovjetunió népei. – Budapest, 1975. – 95.1. – Old. 59.
37. Radó György. Jókai Mór és a Szovjetunió népei. – Budapest, 1975. – 95.1. – Old. 59.
38. Рудницький Л. І. Мазепа на американській сцені / Л. І. Рудницький // Київ-Філадельфія, 1959. – № 5. – С. 17-23.
39. Гончарук Т. В. Григорій Потьомкін – гетьман українського козацтва: Науково-популярний нарис / Т. В. Гончарук. – Одеса: Астропринт, 2002. – С. 37.
40. Кейда Ф. Ф. Відлуння далекої доби: Гайдамащина в українській літературі / Ф. Ф. Кейда. – К.: Логос, 2000. – С. 11.
41. Наливайко Д. Вказана праця. – С. 448.
42. Нудьга І. Українська пісня в Угорщині // Нудьга І. Українська дума і пісня в світі. – Кн. 1. – Львів: Ін-т народознавства НАН України, 1997. – 424 с. – С. 398-401.
43. Щурат В. Коліївщина в польській літературі до 1841 року / В. Щурат. – Львів, 1910. – С. 4.
44. Луцький Ю. Вказана праця. – С. 35.
45. Jókai Mór. Szabadság a hó alatt, vagy a Zöldkönyv // Jókai Mór összes művei. Regények. 37. k. – Budapest: Akad. Kiadó, 1965. – Old. 260.
46. Конта Р. Ідеї державотворення в програмних документах декабристів / Р. Конта // Декабристи в Україні: Дослідження і матеріали. – Т. 3. – К., 2003. – С. 91-108.

РЕЗЮМЕ МОР ЙОКАИ И УКРАИНА

Герасимова Г. П. (Київ)

Стаття посвящена рассмотрению малоизвестных страниц творчества классика венгерской литературы XIX в. Мора Йокаи, а именно – отражению истории Украины в его своеобразном романтическом стиле, сочетавшем достоверность с очаровательной фантазией.

Ключевые слова: Мор Йокаи, история Украины, Россия, достоверность, фантазия.

SUMMARY MOR JOKAI AND UKRAINE

G. Gerasimova (Kiev)

The article deals with Ukrainian history's depiction in Jokai Mor's (Hungarian classic of XIX century) little known works. They were created in original romantic style, which combine authenticity with fascinating imagination.

Keywords: Jokai Mor, history of Ukraine, Russia, authenticity, imagination.

УДК 930.2:94(477.87)"1944-1950"

ДЖЕРЕЛА ПРО РАДЯНІЗАЦІЮ ЗАКАРПАТТЯ (1944-1950 рр.)

Данилюк Д. Д., Міщанин В. В. (Ужгород)

У статті аналізується джерельна база з проблеми радянзації Закарпаття другої половини 1940-х рр.: охарактеризовано джерела, які стосуються возз'єднання Закарпаття з Радянською

Україною, періоду діяльності Народної Ради Закарпатської України, а також здійснення владою неоднозначних суспільно-політичних, соціально-економічних і культурних заходів в умовах Закарпатської області, спрямованих на цілковиту радянізацію краю.

Ключові слова: джерела, Державний архів Закарпатської області, воз'єднання, Закарпатська Україна, Народна Рада Закарпатської України, Закарпатська область, радянізація, СРСР, УРСР.

Джерельна база Закарпаття, як і все минуле краю, має свою історію. Перебуваючи протягом століть у складі різних держав, воно не було окремою територіально-адміністративною одиницею, а тому й не мало єдиної установи – архіву, в якому б концентрувалися, систематизувалися і зберігалися документальні матеріали з різних галузей матеріального і духовного життя. Однак необхідність створення такої установи дедалі більше назривала, і матеріали почали накопичувати у відділах місцевих органів влади – центрах чотирьох комітатів, на які було поділено територію історичного Закарпаття – в Ужгороді, Берегові, Севлюші, Сігеті (відповідно Ужанського, Березького, Угочанського і Марамороського комітатів). Так виникли і діяли комітатські (з 1849 р. – жупні) і міські архіви в період входження території Закарпаття до складу Угорського королівства та Австро-Угорської монархії. Це сприяло публікації на початку ХХ ст. окремих збірників документів, які уклали Я. Мігалі («Грамоти Мараморощини») [63], А. Годинка («Архів Мукачівської єпархії грецького обряду») [62]. Вміщені в них матеріали торкаються малодослідженого етапу історичного розвитку Закарпаття ХV-ХVІІ століть, насамперед культурного життя.

В період входження краю до складу Чехословаччини архівну справу було значно розширено і впорядковано. В будинку Крайового управління, збудованого владниками у 1936 р. в Ужгороді (сьогодні будинок облдержадміністрації), під архів були відведені спеціально обладнані приміщення [48, с. 197].

Слід зауважити, що з другої половини ХVІІІ ст. архіви краю почали формуватися при монастирях і Мукачівській греко-католицькій єпархії. Основи єпархіального архіву заклав єпископ А. Бачинський «ради беспечнейшого и достовернейшого сохранения» важливих документів з історії «церквей или парохий, или маестностей их дотычутся». Матеріали цих архівів характеризують, звичайно, релігійні відносини, але оскільки монастирі й церкви в той час були чи не єдиними центрами освіти, то вони водночас слугують важливим джерелом для вивчення культурного життя взагалі.

Крім того, А. Бачинський після перенесення єпархіальної резиденції в Ужгород у 1775 р. об'єднав книжкові фонди двох наявних бібліотек – свого попередника єпископа Е. Ольшавського та Ужгородської

бібліотеки колишнього Ордена єзуїтів [52]. Це значно збагатило єпископську бібліотеку, яка вже за його життя налічувала близько 9 тис. примірників стародавніх рукописів [54; 55], інкунабул ХV ст. (від 1447 по 1500 pp.) [60], рідкісних книг, завезених з України, Росії та багатьох західноєвропейських країн.

З приходом на терени Закарпаття Червоної Армії фонди єпископської бібліотеки поповнили наукову бібліотеку Ужгородського державного університету, заснованого у 1945 р.

Відразу ж після визволення Закарпаття Червоною Армією в жовтні 1944 р. нова влада розпочала вирішувати одне з основних завдань державного будівництва – впорядкування архівної справи. Ухвалою ЦК Комуністичної партії Закарпатської України (КПЗУ) від 25 серпня та постановою Народної Ради Закарпатської України (НРЗУ) від 6 листопада 1945 р. було засновано Центральний державний історичний архів Закарпатської України (1945-1946). У 1946-1980 pp. він мав назву «Закарпатський обласний державний архів». До 1961 р. архів підпорядковувався обласному УВС, а в 1961-1988 pp. – архівному відділу Закарпатського облвиконкому. З 1980 р. він одержав назву Державного архіву Закарпатської області (ДАЗО), який з 1989 р. входить до системи Головархіву України [50, с. 3]. Дирекція та архівосховище були розташовані в Ужгороді в одному з приміщень адмінбудинку ЦК КПЗУ та НРЗУ. А в 1953 р. архів було перевезено до Берегова в приміщення недобудованої австрійським урядом в'язниці. Як показало життя, це значно ускладнило розгортання наукових досліджень. Більше того, багато фондів було знищено, зокрема в Берегові в 1946 р. було вивезено і спалено 15 автомобілів архівних матеріалів і документів. Велика кількість документів залишалася невпорядкованою, що викликало справедливе занепокоєння відповідальних працівників. У доповідній записці начальника архівного відділу УМВС по Закарпатській області Г. Неклеси на ім'я голови Закарпатського облвиконкому І. Туряниці від 19 лютого 1946 р. зазначалося, що в Ужгороді за неповними підрахунками збереглося близько 60 вагонів документів, які слід негайно впорядкувати [49, с. 146-147].

У 1946-1982 pp. ДАЗО мав свою філію в Мукачеві. Всього в ДАЗО укомплектовано 5423 фонди з 1 402 882 справами. У 1988 р. в

Ужгороді побудовано приміщення для документів і матеріалів Закарпатського обкому КП України, де сьогодні й розташована адміністрація ДАЗО, а матеріали укомплектовані у сховищах по вул. Минайській, 14а, на площах Народній, 4, і Шандора Петефі, 29. Тут зберігаються документи органів радянської влади, промислових підприємств, установ сільського господарства, колгоспів і радгоспів, фонди Закарпатського облвиконкому і обкому КПУ, освіти, культури, охорони здоров'я, творчих і професійних спілок з 1946 р.

Слід відзначити, що фонди дорадянського періоду ДАЗО систематизовано. У 2004 р. вийшов у світ «Перелік фондів Державного архіву Закарпатської області» в рамках реалізації вимог Угоди про співробітництво між Державним архівом Закарпатської області (директор М. Делеган) та повітовим музеєм Сату-Маре (Румунія) (директор музею Сату-Маре, доктор Віорел Чубота), підписаної в Ужгороді у 2003 р. Видання охоплює хронологічний період від XIV століття до 1945 року. Важливо підкреслити, що це перше видання є двомовним: воно вийшло як українською, так і румунською мовами [59].

На жаль, цього не можна сказати про фонди радянського періоду. З одного боку, значна кількість цих документів ще донедавна перебувала в режимі обмеженого доступу під грифом «секретно», «совершенно секретно», «в читальний зал не видавати». З іншого боку, в результаті принаймні трьох «чисток» ДАЗО протягом 1973-1991 рр. значну кількість документів радянського періоду, особливо 1946-1950 рр., взагалі було знищено [56].

З утворенням Державного архіву його наукові працівники розгорнули активну роботу щодо виявлення, систематизації, археографічної обробки та публікації документів. Уже в 1946 р. вийшов у світ збірник «Про Закарпатську Україну» [38], в якому були вміщені матеріали роботи Першого з'їзду Народних комітетів Закарпатської України, текст Договору між СРСР і Чехословаччиною про возз'єднання Закарпатської України з УРСР, виступи представників обох сторін та оцінка ними цього історичного акту. Ці ж документи були опубліковані у збірнику «Возз'єднання українського народу в єдиній Українській радянській державі (1939-1949 рр.)» [29]. У 1947 р. було зроблено географічний опис області [32].

До наступного збірника «З тобою навіки», що вийшов у 1948 р. [31], крім документальних матеріалів, увійшли твори П. Тичини, М. Бажана, Ю. Яновського,

Ю. Смолича та інших відомих українських літераторів, які вітали закарпатців з історичною подією возз'єднання.

Копітка робота проводилася з документами, які відображали основні етапи соціально-економічного становища краю. Над ними спільно працювали архіваріуси і працівники обласного статистичного управління. Це – довідники [41], що мали короткі відомості про географію, природні та людські ресурси, а також статистичні збірники [35; 36; 37], цифрові дані яких відображали основні етапи соціально-економічного і культурного розвитку Закарпатської області. Методика їх складання була така, що цифрові дані мали переконати читача в постійному зростанні промислового і сільськогосподарського виробництва і поліпшенні добробуту населення. З цього й виходили дослідники під час оцінки соціально-економічних, політичних і культурних процесів в області, ігноруючи їхній реальний стан. Тепер вже стало очевидним, що дане джерело не відображало дійсного стану справ.

У 1965 р. архіваріуси ДАЗО у співпраці з науковцями Ужгородського держуніверситету завершили видання шеститомного збірника документів і матеріалів «Шляхом Жовтня». В останньому, шостому томі [44] вміщено ряд документів із фондів Народної Ради Закарпатської України, ЦК КПЗУ, кореспонденції, повідомлення з комуністичної преси тих часів та «Вісника Народної Ради Закарпатської України» тощо. Їх завданням було показати розмах перетворень у народному господарстві та культурі в перший рік возз'єднання і переконати читача в перевазі соціалістичного способу виробництва над ринковою системою господарювання.

Процес радянзації економіки відтворено також у збірнику документів і матеріалів «Радянське Закарпаття» [40], що вийшов у 1985 р. Тут опубліковано 86 документів з фондів партархіву Закарпатського обкому КПУ і ДАЗО та окремі публікації газет [47]. Більшість з них відображають організаторську роботу обласної партійної організації, спрямовану на утвердження планової, командно-адміністративної системи господарства, колективізацію селянських господарств, рекламують здобутки в галузях народної освіти, охорони здоров'я населення області за 1946-1958 рр. Вони повинні були підтвердити ефективність нової соціалістичної системи господарювання.

Поступово історичні дослідження почали ґрунтуватися на використанні матеріалів ДАЗО, до яких уже був доступ. Тому під час вивчення різних аспектів соціально-економічних відносин і суспільно-

політичного життя молодшої області автори й робили відповідні висновки, які мали відбиток певної тенденційності, виходили із зафіксованого в різних джерелах обсягу валової продукції. У цих висновках, однак, не містилася правдива характеристика ефективності виробництва, оскільки нехтувалися такі критерії як рівень собівартості, конкурентоспроможність продукції, яка навіть і не потрапляла на зовнішній ринок. Дослідників штовхали на такий шлях матеріали обласної планової комісії [10].

Тривалий час було заборонено доступ до тих архівних матеріалів, використання яких могло пролити світло на ряд процесів, що докорінно змінювали обличчя краю, зокрема багатокітковий уклад селянства. Передусім це стосується матеріалів про колективізацію сільського господарства. Тільки із розсекреченням окремих фондів з'явилася можливість на основі нових джерел об'єктивно оцінити форми й методи господарського будівництва та його наслідки. Слід відзначити, що дана проблема вже була предметом джерелознавчого дослідження [57].

Основний масив документів з історії аграрної політики і розвитку сільського господарства краю зберігається в ДАЗО. Та, по суті, рідко коли навіть кваліфіковані спеціалісти з проблеми хоча би побіжно вивчали більшість фондів цього архіву, які стосуються найбільш важливих аспектів досліджуваної теми. Вони проявляли своєрідний прагматизм, сконцентрувавшись на детальному аналізі переважно лише двох фондів ДАЗО: П-1 – «Закарпатський обком Комуністичної партії України» [1] та Р-195 – «Закарпатський обласний виконавчий комітет» [15]. Дійсно, тут зберігаються сотні документів про аграрні перетворення на Закарпатті досліджуваного періоду, різноманітні розпорядження, директиви, постанови і звернення, накази та інструкції партійних і радянських органів періоду 1946-1950 рр. Меншим чином, але все ж залучалися для висвітлення проблеми і документи із фонду П-4 – «Центральний комітет КПЗУ», де міститься 255 справ з партійними і державними документами Закарпатської України періоду 1944-1945 рр. [8].

Лише матеріали фонду П-1 «Закарпатський обком комуністичної партії України» [1] містять 10700 справ з характеристикою роботи райкомів партії, первинних партосередків колгоспів, державних установ та організацій у радянський час.

Зазвичай в історичних роботах радянського періоду з повоєнної аграрної проблематики цими документальними підбірками і вичерпувалася архівно-джерельна

база. Така практика зберігається, на жаль, і в деяких сучасних історичних дослідженнях. Поза увагою професійних істориків залишається величезна маса документального матеріалу з інших фондів ДАЗО. Навіть більше: ретельно ознайомившись із архівними збірками, можемо з упевненістю стверджувати, що значну частину компартійних фондів, які стосуються в даному контексті повоєнних аграрних проблем, зовсім не опрацьовано вченими-істориками. А основну масу документів ще ніколи не було введено до наукового обігу.

Необхідно підкреслити той факт, що в ДАЗО зберігається понад 1600 фондів із позначкою «П» (партійні), – документів компартійних і комсомольських організацій – від регіонального до первинного рівня [57, с. 85-86].

На районному і місцевому рівнях, як засвідчують реєстраційні записи в ДАЗО, основну частину документального компартійного матеріалу вченими не проаналізовано і в наукових роботах не використано. Тому наразі варто говорити лише про початок вивчення і використання архівної джерельної бази аграрної політики, в т. ч. земельної реформи і політики колективізації на Закарпатті перших повоєнних років.

Майже зовсім поза увагою істориків залишаються документи з фондів обласних органів державної виконавчої влади, які безпосередньо займалися реалізацією державної аграрної політики. Зокрема, тільки частково у наукових публікаціях використовується матеріал з фонду ДАЗО Р-179 – «Обласне управління сільського господарства» [11]. Як вказується у передмові до Опису 1 Фонду Р-179, наказом Міністерства землеробства УРСР від 26 січня 1946 р. в Закарпатській області було створено Обласний земельний відділ, а в округах – окружні відділи сільського господарства. Надалі, згідно з наказом № 8-471 Міністерства сільського господарства УРСР від 5 квітня 1947 р., було сформоване Обласне управління сільського господарства, структура і функції якого були значно розширені. Крім іншого, в його складі утворилися нові структурні одиниці – організаційно-колгоспний відділ і управління машинно-тракторних станцій (МТС). Тут знаходимо різні плани, довідки про розвиток сільського господарства області, хід колективізації та укрупнення колгоспів. Крім того, у фонді Р-179 в окремий опис «Іа» виділено матеріали, які раніше перебували на спеціальному режимі зберігання. Значна частина цих документів стосувалася військово-оборонних питань [12; 13].

У цілому недослідженим також залишається дуже важливий матеріал, в якому йдеться про вирішення земельного питання у Закарпатській області в перші повоєнні роки, що

міститься у фонді Р-329 – «Відділ землеустрою Закарпатського обласного управління сільського господарства (1946-1955 рр.)» [16]. Особливий інтерес із цієї збірки представляють щорічні звіти про розподіл землі за угіддями та землекористувачами станом зазвичай на 1 листопада поточного року, за 1946-1950 рр. Є такі звіти і в розрізі деяких районів (округів). Тут містяться також важливі документальні дані про кількість одноосібних господарств та примусову ліквідацію хуторських поселень [17]. Документи з цього фонду засвідчують, що ще в 1947 р. склалися списки поміщицьких (куркульських) господарств Закарпаття [18].

Значний документальний матеріал для вивчення нових аграрних відносин містить також фонд Р-1736 «Закарпатське обласне управління сільського і колгоспного будівництва» [27]. Тут зберігаються розпорядження, директиви, постанови, накази, інструкції, які розкривають досі невідомі аспекти колективізації, а саме: під час організації колгоспів радянські партійні органи спиралися на сільську бідноту, а більша частина селян-власників виступала проти усуспільнення землі та сільськогосподарського реманенту.

Нововиявлені документи підтверджують наявність антиколгоспних виступів. Селяни писали скарги про незаконне їх обезземелення, непомірні розміри хлібозаготівель, жорстку податкову політику тощо [2; 3; 4]. Масовими антиколгоспними виступами позначився зокрема 1948 рік.

Важливим джерелом для дослідників стали матеріали фонду Р-195 «Виконком обласної Ради депутатів трудящих» [15] – 5927 справ, які висвітлюють багатогранну господарську діяльність облвиконкому, зокрема його управлінь: місцевої промисловості (1617 справ), капітального будівництва (2488 справ), виробництва продтоварів (167 справ) тощо. Тут же містяться матеріали, що дозволяють охарактеризувати роботу місцевих органів влади – сільських, селищних, міських рад та райвиконкомів. Вони зосереджені у 508 фондах з 90618 одиницями збереження.

Стали доступними фонди «Служба безпеки України по Закарпатській області» [28], в якому зберігається 13904 справи, та «Прокуратура Закарпатської області» – 368 справ [26]. Це кримінальні справи політичних репресій 1944-1960 рр., відділів репатріації (1946-1950) та переселення (1949-1954). Матеріали цих фондів тільки останніми роками стали джерелом для досліджень, які дозволили висвітлити багато невідомих раніше сторінок з історії Закарпаття за весь період радянського тоталітарного режиму.

Велика кількість документів підтверджує використання насильницьких методів під час організації колгоспів, залюкування з боку місцевих властей, репресії каральних органів, організацію судових процесів і позбавлення волі. У фондах Р-195, Р-1545 містяться матеріали про виселення закарпатців у Сибір, примусовий вступ молоді в комсомол і направлення її в школи фабрично-заводського навчання (ФЗН) [15; 24].

Тільки в роки незалежності України надано гласності такому документу як доповідна записка голови облвиконкому І. Туряниці та секретаря обкому І. Компанця на ім'я секретаря ЦК КП(б) України Л. Мельникова від 4 лютого 1950 р. «Про стан і дальший розвиток сільського господарства в гірських селах Закарпатської області» [32]. Керівники області наважилися в ті часи переконувати вище партійне керівництво в недоцільності організації колгоспів у гірських районах Закарпаття. Але у відповідь тільки пролунав наказ про необхідність завершення колективізації в 1950 р. До речі, цей документ у 2009 р. опубліковано в міжнародному журналі «Русин» [58].

У фондах ДАЗО зберігається велика кількість матеріалів, котрі викривають репресивні дії радянського режиму щодо утвердження комуністичної ідеології. Сьогодні вже стали надбанням гласності документи про ліквідацію греко-католицької церкви, припинення діяльності монастирів, репресії проти священників різних конфесій, закриття греко-католицької семінарії в Ужгороді, вбивство єпископа Теодора Ромжі та інші злочини, що йменувалися радянсько-партійним режимом «атеїстичним вихованням трудящих» [24]. Завдяки відкриттю доступу до матеріалів фондів Р-1490 [23], Р-544 [19] стає більш прозорою діяльність уповноважених у справах релігійних культів і в справах російської православної церкви. Важливі документи з даної теми містяться також в архівах Києва і Москви. Невелику частину з них опубліковано у книзі І. Біласа [46].

Більш доступними для науковців були матеріали ДАЗО про розвиток народної освіти, науки [9], культури, зокрема про становлення Ужгородського держуніверситету як наукового і науково-методичного центру [20]. Доступними були матеріали з історії Закарпатського обкому профспілки та його галузевих профспілок [21], обласного комітету з фізкультури і спорту [22] тощо.

Важливим джерелом для об'єктивного висвітлення процесу радянзації є періодична преса області. Саме вона найбільш активно втлумачувала населенню позитивні приклади

нового соціально-економічного укладу та системи суспільно-політичного життя. Матеріали преси мали переконати сільських трударів у перевагах колективізації сільського господарства у формі організації колгоспів над приватною формою господарювання та ринковими відносинами.

Матеріали преси дають можливість охарактеризувати і процес ліквідації комуністичним режимом індивідуальних і політичних свобод. Будь-яке інакомислення жорстко каралося. Шпальти обласних газет були заповнені матеріалами, в яких гостро засуджувався відхід від партійної лінії, а суть її полягала в тому, що «історія суспільства є історією боротьби класів, боротьби експлуатованих і експлуататорів». Вже з перших років комуністичного режиму обласна преса рясніла матеріалами про боротьбу з буржуазно-націоналістичною концепцією про безкласовість історичного розвитку Закарпаття. Всі історичні явища повинні були розглядатися з точки зору класової боротьби. Всі, хто не поділяли цю антинаукову тезу, піддавалися жорсткому переслідуванню [45].

Радянські дослідники цієї проблеми писали: «Питання політичного виховання робітників займало одне з важливих місць в діяльності КПРС з керівництва друкованими засобами у період завершення здійснення соціалістичних перетворень у західних областях УРСР (1944-1950 рр.)» [61, с. 106].

Починаючи з 1946 р. більшість обласних газет – «Закарпатська правда» і 13 окружних – виходили українською мовою; російською виходила «Закарпатская Украина» (згодом «Советское Закарпатье»), угорською – «Карпат Ігзосо». Угорською мовою дублювалися також обласна молодіжна газета «Молодь Закарпаття» і дві окружні (ужгородська і берегівська). Всього в області видавалося 16 газет загальним тиражем 67 500 примірників [53, с. 43].

По-новому, відбиваючи дух часу, мали називатися і самі газети. Наведемо назви 13 окружних газет: «За нове життя» (орган Іршавського окружного комітету КП(б)У); «Колгоспне життя» (орган Ужгородського окружного комітету КП(б)У); «Ленінська правда» (орган Рахівського окружного комітету КП(б)У); «Ленінський шлях» (орган Свалявського окружного комітету КП(б)У); «Перемога» (орган Перечинського окружного комітету КП(б)У); «Прапор перемоги» (орган Мукачівського окружного комітету КП(б)У); «Радянська Верховина» (орган Воловецького окружного комітету КП(б)У); «Соціалістична праця» (орган Рахівського окружного комітету КП(б)У); «Сталінський прапор» (орган Севлюського окружного комітету КП(б)У); «Сталінське слово» (орган Хустського

окружного комітету КП(б)У); «Сталінським шляхом» (орган Великоберезнянського окружного комітету КП(б)У і т. д. Шліфували відповідно до вимог часу свої назви окружні газети Тячева та Волового (Міжгір'я). «Тячівська правда» (орган Тячівського окружного КП(б)У та Окружної Ради депутатів трудящих) з 26 вересня 1946 р. стала називатися «Червона трибуна», а орган Волівського окружного комітету КП(б)У спочатку називався «Зоря», а з кінця 1946 р. – «Червона зоря», пізніше – «Радянська Верховина».

Матеріали, які друкувалися, проходили серйозну перевірку цензури. Друкувалися в основному статті з описом переваг соціалістичного способу життя, де йшлося про успіхи передових колгоспів Радянської України й т. п. Тільки з серпня по жовтень 1946 р. газета «Закарпатська Україна» на своїх шпальтах помістила 20 статей на допомогу пропагандистам і агітаторам [61, с. 110].

Тисячі закарпатців були засуджені радянським тоталітарним режимом за політичними мотивами та депортовані на Північ РРФСР, у Сибір, Середню Азію. Численні документи про їхню трагічну долю опубліковані у двох книгах «Реабілітовані історією. Закарпатська область» [42; 43]. Це – протоколи допитів, звинувачувальні висновки, вироки. Автори відзначають, що в 40-50-х рр. XX ст. через особливі наради, колегії, «трійки» і «двійки» в табори ГУЛАГу було відправлено тисячі закарпатців, звинувачених в антидержавній і націоналістичній діяльності.

Репресії не обминули і представників інших національностей. Багато угорців було загнано у табори військовополонених, а близько 2 тис. закарпатських німців виселено у віддалені регіони СРСР – Сибір, Далекий Схід, Казахстан. Найбільш повно ці проблеми відображено в матеріалах збірника документів «Закарпатські угорці і німці: інтернування та депортаційні процеси. 1944-1955 рр.» [33]. Він підготовлений колективом редколегії обласної Книги «Реабілітовані історією». У ньому вперше систематизовано основні архівні документи радянських керівних органів державної безпеки, внутрішніх справ, військового командування 4-го Українського фронту та місцевих управлінських структур – укази, постанови, накази, розпорядження, протоколи, звітні матеріали тощо, на підставі яких фронтові органи НКВС і підрозділи військової контррозвідки «Смерш», а пізніше – МВС, провели у 1944-1946 рр. антинародні за своєю суттю депортаційні акції проти місцевого населення Закарпатської України. Чітко визначені окремі репресивні акції військового командування та місцевої влади, які завершилися для майже 30 тис. угорського та німецького

населення арештами, судовим переслідуванням, довготривалою табірною ізоляцією та примусовим виселенням у віддалені місцевості Радянського Союзу. «Застосовуючи безпрограшний принцип «поділяй і владарюй», військово-політичне командування фронту досить прицільно використало розбіжності у симпатіях, проявлених свого часу населенням до владних режимів, які раніше діяли у Закарпатті, як і поведінку громадян, охоплених ейфорією відчуття свободи у перші дні визволення краю, що цілеспрямовано формувалась радянською пропагандою», – підсумовує упорядник збірника О. Корсун [51, с. 13].

Репресії охопили інтелігенцію, греко-католицьку церкву. Вже в перші роки радянської влади на Закарпатті було репресовано 175 священників цієї конфесії, 129 було засуджено на 25 років. Серед репресованих опинилося і 27 делегатів Першого з'їзду народних комітетів Закарпатської України [34].

Подібні кроки радянської влади у деяких сучасних дослідників посіяли сумніви щодо обґрунтованості поняття «возз'єднання

Закарпаття з іншими українськими землями». Подеколи вони вживають терміни «приєднання», «входження», навіть «загарбання» чи «окупація». Відповіддю на подібні твердження може бути збірник архівних документів і матеріалів «Возз'єднання» [30], виданий у 2000 р. і приурочений до 55-ої річниці возз'єднання Закарпатської України з іншою Україною. Його упорядники – О. Довганич, А. Шекета, М. Делеган – опублікували 116 документів (більшість із них уперше), в яких висвітлюються всі перипетії процесу возз'єднання.

Підсумовуючи аналіз джерельної бази за 1944-2014 рр., слід зазначити, що обмежений доступ до архівних матеріалів спонукав науковців сприймати історичний процес тільки в позитивному плані. Однак завдання полягає в тому, щоб сповна відкрити доступ до архівів, і на основі всебічного їх вивчення, не заперечуючи наявності позитивних змін, насамперед у соціально-економічному житті, викрити помилкові форми й методи їх здійснення.

1. Державний архів Закарпатської області (далі ДАЗО). – Ф. П-1: Закарпатський обком Компартії України.
2. ДАЗО. – Ф. П-1. – Оп. 1. – Спр. 90: Справки, спецдонесения органов МГБ и погранвойск о мероприятиях по обеспечению государственных границ СССР, политических настроениях населения, нарушении социалистической законности, антисоветских проявлениях кулацких элементов и организаций украинско-буржуазных националистов. 10.01.1946 - 29.12.1946. Выбыло. Акт ЕПК № 2 от. 08.10.1990. – На 108 арк.
3. ДАЗО. – Ф. П-1. – Оп. 1. – Спр. 243: Стенограмма протокола № 11 областного партийного архива «О сборе урожая сельскохозяйственных культур и заготовке хлеба и других сельскохозяйственных продуктов». 4.07.1947. В читальный зал не выдается. – На 126 арк.
4. ДАЗО. – Ф. П-1. – Оп. 1. – Спр. 255: Справки докладные, докладные записки, спецдонесения управлений МГБ о фактах искривления налоговой политики, недостатках в работе предприятий, нарушениях соцзаконности отдельными лицами. 2.10.1947 - 4.12.1947. Выбыло. Акт ЕПК № 2 от 08.10.1990. – На 49 арк.
5. ДАЗО. – Ф. П-1. – Оп. 1. Спр. 907: Справки, докладные записки МГБ, МВД о фактах антиколхозных и антисоветских выступлений кулацких и других антисоветских элементов. 4.01.1949 - 27.10.1949. Выбыло. Акт ЕПК № 2 от. 08.10.1990. – На 37 арк.
6. ДАЗО. – Ф. П-1. – Оп. 1. – Спр. 1095: Справки работников отдела по рассмотрению жалоб и предложений колхозников, касающихся организационно-хозяйственного укрепления колхозов. 19.01.1949 - 25.12.1949. – На 99 арк.
7. ДАЗО. – Ф. П-1. – Оп. 1. – Спр. 1276: Справки и докладные записки о результатах проверки жалоб и заявлений граждан. Том I. 5.01.1950 - 1.11.1950. – На 221 арк.
8. ДАЗО. – Ф. П-4: Центральный комитет КПЗУ (1944-1945).
9. ДАЗО. – Ф. Р-165: Обласний відділ народної освіти (1945-1991).
10. ДАЗО. – Ф. Р-174: Обласне управління економіки (1946-1986).
11. ДАЗО. – Ф. Р-179: Обласне управління сільського господарства (1946-1985). – Оп. 1.
12. ДАЗО. – Ф. Р-179. – Оп. 1«а». – Спр. 1: Переписка с исполнительным комитетом областного Совета депутатов трудящихся с воинскими частями о выделении участков, сельскохозяйственных угодий, бывших монастырских земель в г. Мукачево для спецнадобности, о проверке лошадей на сап и других сельскохозяйственных вопросах (25.01. - 24.10.1946 г.). – Арк.1-18.
13. ДАЗО. – Ф. Р-179. – Оп.1«а». – Спр.4: Документы (постановления, решения, карты, планы-схемы и переписка) о выделении земель по округам области под военные полигоны, лагеря и стрельбища и другие военные цели (13.03. - 21.12.1946 г.). – Арк. 1-52.
14. ДАЗО. – Ф. Р-179: Обласне управління сільського господарства. – Оп. 1«а».

15. ДАЗО. – Ф. Р-195: Виконком Закарпатської обласної ради (1946-1980).
16. ДАЗО. – Ф. Р-329: Відділ землеустрою Закарпатського обласного управління сільського господарства.
17. ДАЗО. – Ф. Р-329. – Оп. 1. – Спр. 133: Документи о сселении хуторских хозяйств с общественной земли колхозов (постановления, планы, ведомости и др.) за 1950 год. – На 229 арк.
18. ДАЗО. – Ф. Р-329. – Оп. 1. – Спр. 34: Списки помещичьих хозяйств в Закарпатской области за 1947 год. – На 6 арк.
19. ДАЗО. – Ф. 544: Уповноважений Ради в справах руської православної церкви (1946-1956).
20. ДАЗО. – Ф. Р-545: Ужгородський державний університет (1945-1987).
21. ДАЗО. – Ф. Р-1025: Закарпатська рада профспілок (1945-1986).
22. ДАЗО. – Ф. Р-1211: Обласний комітет з фізкультури і спорту (1945-1978).
23. ДАЗО. – Ф. 1490: Уповноважений Ради в справах релігійних культів при Закарпатському облвиконкомі (1946-1956).
24. ДАЗО. – Ф. Р-1490. – Оп. 1. – Спр. 13: Циркулярные и инструктивные письма Совета по делам религиозных культов при Совете Министров СССР и Уполномоченного Совета по делам религиозных культов при Совете Министров УССР. – 12.06.1947 - 11.12.1947. – На 20 арк.
25. ДАЗО. – Ф. 1545: Відділ переселення облвиконкому (1949-1954).
26. ДАЗО. – Ф. Р-1723: Прокуратура Закарпатської області (1946-1979).
27. ДАЗО. – Ф. Р-1736: Закарпатське обласне управління сільського і колгоспного будівництва УРСР (1946-1958).
28. ДАЗО. – Ф. Р-2558: Служба безпеки України в Закарпатській області.
29. Возз'єднання українського народу в єдиній Українській радянській державі (1939-1949 рр.): Збірник документів і матеріалів. – К.: Державне видавництво політичної літератури УРСР, 1949. – 212 с.
30. Возз'єднання: Збірник архівних документів і матеріалів (травень 1944 - січень 1946 рр.) / Упор., передмова та покажчики О. Д. Довганича, А. М. Шекети, М. В. Делегана; ред. колегія В. І. Балога, І. В. Іванчо, М. В. Делеган, О. Д. Довганич та ін. – Ужгород: Закарпаття, 2000. – 344 с.
31. З тобою навіки. – К., 1948. – 156 с.
32. Закарпатская область. (Научно-популярное географическое описание) / Редактор Н. А. Чапкина. – Москва: ОГИЗ, 1947. – 175 с.
33. Закарпатські угорці і німці: інтернування та депортаційні процеси. 1944-1955 рр. – Ужгород: Карпати, 2012. – 780 с.
34. Навічно в пам'яті історії. Біографічний довідник делегатів першого з'їзду народних комітетів Закарпатської України / Упорядник О. Д. Довганич. – Ужгород: Госпрозрахунковий редакційно-видавничий відділ управління у справах преси та інформації, 2004. – 367 с.
35. Народне господарство Закарпатської області: Ювілейний стат. збірник / Кер. М. А. Лакида. – Ужгород, 1975. – 170 с.
36. Народне господарство Закарпатської області: Стат. збірник / Відповід. за випуск В. С. Стригін. – Ужгород, 1957. – 168 с.
37. Народне господарство Радянського Закарпаття: Стат. збірник. – Ужгород: Карпати, 1969. – 192 с.
38. Про Закарпатську Україну. – К., 1945. – 46 с.
39. Радянське Закарпаття в цифрах: Стат. збірник. – Ужгород, 1960.
40. Радянське Закарпаття. 1946-1958: Документи і матеріали / Голова редколегії М. М. Семенюк. – Ужгород, 1985. – 184 с.
41. Радянське Закарпаття: Довідник / Відп. ред. В. О. Повх. – Ужгород, 1957. – 220 с.
42. Реабілітовані історією. Закарпатська область. – У 2-х кн. – Кн. 1 / Голова редкол. П. Т. Тронько, голова обл. редкол. І. М. Різак. – Ужгород: ВАТ Видавництво «Закарпаття», 2003. – 788 с.
43. Реабілітовані історією. Закарпатська область. – У 2-х кн. – Кн. 2 / Голова редкол. П. Т. Тронько, голова обл. редкол. І. М. Різак. – Ужгород: ВАТ Видавництво «Закарпаття», 2004. – 800 с.
44. Шляхом Жовтня. Визволення Радянською Армією Закарпатської України і возз'єднання її з Радянською Україною // 36. документів. – Т. VI (VIII. 1944 - I.1946 рр.). – Ужгород, 1965 – 443 с.
45. Закарпатская Украина. – 1947. – 9 октября.
46. Білас Іван. Репресивно-каральна система в Україні. 1917-1953. (Суспільно-політичний та історико-правовий аналіз). – У 2-х кн. – Кн. 2. – К., 1994. – 688 с.
47. Данилюк Д. Д. Радянське Закарпаття. 1946-1958 / Д. Д. Данилюк // Архіви України. – 1986. – № 4. – С. 61.
48. Делеган М. В. Архіви та їх роль у розвитку українського суспільства / М. В. Делеган // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: «Історія». – Ужгород, 2002. – Вип. 7. – С. 192-205.
49. Делеган М. В. До питання про історію архівної справи на Закарпатті // Українське архівознавство: історія, сучасний стан та перспективи: Наукові доповіді Всеукраїнської конференції (19-20

- листопада 1996 р.). – Частина перша. – К., 1997. – С. 146-147.
50. Державний архів Закарпатської області: Рекламно-інформаційний проспект / Відп. за випуск М. Делеган. – Ужгород, 1995. – 29 с.
51. Корсун О. Від упорядника / Олексій Корсун // Закарпатські угорці і німці: інтернування та депортаційні процеси. 1944-1955 рр. – Ужгород: Карпати, 2012. – С. 7-25.
52. Коссей Ю. Тасмниця кафедральної бібліотеки / Ю. Коссей // Новини Закарпаття. – 1996. – 17 грудня.
53. Макара М. П. Утвердження радянського ладу. Кадрова політика / М. П. Макара // Нариси історії Закарпаття. – Т. III (1946-1991). – Ужгород: Госпрозрахунковий редакційно-видавничий відділ управління у справах преси та інформації, 2003. – С. 43-57.
54. Микитась В. Л. Давні рукописи і стародруки: Опис і каталог / В. Л. Микитась. – Ужгород, 1961. – 93 с.
55. Микитась В. Л. Давні рукописи і стародруки. Опис і каталог / В. Л. Микитась. – Ужгород, 1964. – Ужгород, 1964. – Частина друга. – 81 с.
56. Міщанин В. Втрачені документи Державного архіву Закарпатської області з питання радянзації Закарпаття 1946-1950 рр. / В. Міщанин // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: «Історія» / Міністерство освіти і науки України; Державний вищий навчальний заклад «Ужгородський національний університет». – Ужгород: Видавництво УжНУ «Говерла», 2012. – Вип. 29. – С. 182-187.
57. Міщанин В. Документи Державного архіву Закарпатської області про аграрну політику на Закарпатті в 1944-1950 роках / В. Міщанин // Русин: Международный исторический журнал. – Кишинев. – 2008. – № 3-4 (13-14). – С. 84-95.
58. Міщанин В. Нові документи про колективізацію на Закарпатті 1946-1950 рр. // Русин: Международный исторический журнал. – Кишинев. – 2009. – № 2 (16). – С. 144-154.
59. Перелік фондів Державного архіву Закарпатської області / Державний архів Закарпатської області. Повітовий музей Сату-Маре - Румунія. – Ужгород – Сату-Маре, 2004. – 186 с.
60. Сак Ю. М. Інкунабули бібліотеки Ужгородського державного університету / Ю. М. Сак. – Ужгород, 1974. – 66 с.
61. Сорока Ю. М. Об источниках изучения деятельности партийных организаций по руководству печатью западных областей УССР / Ю. М. Сорока // Научные труды по истории КПСС: Респ. Межведомственный науч. сборник. – К.: Вища школа, 1985. – Вип. 135. – С. 106-112.
62. Hodinka Antal. A munkacsí gorog – Katholikus púspokseg okmanyara. I. 1458-1715. – Ungvar, 1911. – 668 p.
63. Maramorosi diplomak. A XIV es XV szazadbol, egybegyujtote es jegyzetekkel kiserve kiadta Apsal Mihaly i Janos. – Maramoros-Sziget, 1990 – 674 p.

РЕЗЮМЕ

СОВЕТИЗАЦИЯ ЗАКАРПАТЬЯ (1944-1950 гг.): ХАРАКТЕРИСТИКА ИСТОЧНИКОВ

Данилюк Д. Д., Мищанин В. В. (Ужгород)

В статье анализируются источники по проблемам советизации Закарпатья второй половины 1940-х гг.: охарактеризованы источники, касающиеся воссоединения Закарпатья с Советской Украиной, периода деятельности Народной Рады Закарпатской Украины, а также осуществления новой коммунистической властью неоднозначных общественно-политических, социально-экономических и культурных мероприятий в условиях Закарпатской области, направленных на полную советизацию края.

Ключевые слова: источники, Государственный архив Закарпатской области, воссоединение, Закарпатская Украина, Народная Рада Закарпатской Украины, Закарпатская область, советизация, СССР, УССР.

SUMMARY

SOURCES ABOUT SOVIETIZATION OF TRANS-CARPATHIA (1944-1950 YEARS)

D. Danyliuk, V. Mistchanyn (Uzhhorod)

The article analyzes the sources on the problems of Transcarpathia sovietization in the second half of 1940s: there are characterized the sources that relate to reunification of Transcarpathia with Soviet Ukraine, the period of the People's Council of Transcarpathian Ukraine activity, as well as implementation of the new communist regime the ambiguous socio-political, socio-economic and cultural activities in Transcarpathian region aimed at the full sovietization of this territory.

Keywords: sources, State Archives of Transcarpathian region, reunion, Transcarpathian Ukraine, People's Council of Transcarpathian Ukraine, Transcarpathian region, sovietization, Soviet Union, USSR.